

УДК 392.72:316.3

*Поплавська Аліна Вячеславівна,
аспірантка,
Київський національний університет культури і мистецтв*

ГОСТИННІСТЬ ЯК МЕХАНІЗМ ІНТЕГРАЦІЇ СОЦІУМУ

У статті йдеться про передумови виникнення гостинності як явища соціальної культури і фактори сприяння його розвитку. Обґрунтовано важливість і складність інтегрування первісної людини в систему соціокультурних зв'язків. Акцентовано, що саме потреба у торгівлі – тобто налагодженні обміну продуктами виробництва – спонукала наших далеких предків до дружніх стосунків з «іншими».

Ключові слова: гостинність, соціум, соціальна культура, інтегрування, торгівля, обмін, соціокультурні зв'язки.

В статье речь идет о предпосылках возникновения гостеприимства как явления социальной культуры и факторы содействия его развитию. Обосновывается важность и сложность интегрирования первобытного человека в систему социокультурных связей. Акцентируется, что именно потребность в торговле – то есть в налаживании обмена продуктами производства – побудила наших далеких предков к дружеским отношениям с «другими».

Ключевые слова: гостеприимство, социум, социальная культура, интеграция, торговля, обмен, социокультурные связи.

The article focuses on the preconditions of the appearance of the hospitality as a phenomenon of the social culture and the factors of the contribution to its development. The importance and complexity of the integration of a prehistoric man to the system of the social and cultural ties is substantiated. It is noted that it was the need for the trade – that is, to facilitate the sharing of the food production – has prompted our ancestors to the friendly relations with the "others"

Key words: hospitality, society, social culture, integration, sale, exchange, socio-cultural communication.

Гостинність є специфічною людською соціальною якістю, яка здавна притаманна усім народам у різних формах вияву, характеризуючись різним ступенем розвиненості залежно від соціально-економічного устрою життя людей. Вона завжди була не лише засобом неформальних стосунків людей, а й гарантованою формою забезпечення людини притулком, теплом і турботою, виявом довіри, прихильності, співпереживання, милосердя, взаєморозуміння.

Визрівання передумов виникнення гостинності як явища соціальної культури і факторів сприяння його розвитку був не простим і довготривалим періодом історії перетворення первісного стада вищих приматів на суспільство людей. Завжди голодні, вихідці із «загону всеїдних тварин», природно вбачали в «чужинцях» насамперед об'єкт

мисливства («ходячу їжу»), і минуло чимало часу, впродовж якого люди в пошуках засобів задоволення первісних фізичних потреб, передусім їжі, перейшли від збирання до їхнього виробництва (вирощування рослин, розведення тварин, виготовлення знарядь праці й ін.). Зазначений фактор визначив розвиток колективних початків господарського упорядкування в первісну епоху.

Серед значної кількості праць, присвячених різним аспектам феномену гостинності, виявлено лише декілька публікацій, у яких порушено питання власне соціокультурної природи первісної гостинності. Перші твори становили переважно фрагментарні описи різних традицій народів світу, зафіксованих мандрівниками та географами. Підтвердженням значного інтересу до проблеми гостинності становлять праці Аполлодора, Геродота, Гомера, Платона, Страбона й ін. Предметом вивчення авторів цих джерел є насамперед етикетні та моральні норми взаємин та питання етнічних традиційних звичаїв. Із сучасних праць найважливішими є дослідження Ю. Ватоліної, Т. Захарової, М. Мосса, П. Полевого, М. Скружинської та ін.

На думку російського дослідника Д. Громова, соціально-економічними факторами гостинності є обмін безпекою, створення комунікативної мережі у вигляді знайомств, укладання договорів про дружбу, побратимство, вільна торгівля, обмін благами, інформацією тощо. Дослідник вважає, що гостинність як соціокультурна норма утвердилася внаслідок розвитку дружніх міжрегіональних зв'язків та конкуренції між соціальними групами у гостинних пропозиціях [2].

Дослідження французького етнологіста і соціолога М. Мосса засвідчили, що до існування грошей та ринку для обміну в архаїчних громадах користувалися універсальним засобом – даруванням. М. Мосс у праці «Нарис про подарунок: форма і причина обміну в архаїчних суспільствах» яскраво проілюстрував процеси дарообміну на ранній стадії розвитку людського суспільства [5].

Російська дослідниця Т. Захарова розглядає гостинність у, так би мовити, філологічному ключі. У рамках гостинності розігрується й тимчасово нейтралізується закладена в основі моделі світу бінарна опозиція між Своїми та Чужими (бути чужими на ранніх стадіях розвитку суспільства означає бути ворожими й небезпечними). Мовна форма дає змогу чітко побачити взаємний, обмінний характер відносин гостинності як культурного явища, зокрема в дарообміні [4].

При всій науковій важливості результатів згаданих досліджень в українській культурології досі немає цілісного дослідження гостинності як явища і показника розвитку соціальної культури суспільства.

Мета статті – розкрити передумови виникнення гостинності як явища соціальної культури.

Примітивність знарядь праці вимагала від первісної людини ще довго дотримуватися колективного способу полювання, що підвищувало ефективність останнього. Зі збільшенням населення та вдосконаленням добування харчового продукту порушилася рівновага в стосунках людської общини та природного середовища: виникають нові форми господарювання – річковий або морський промисел, а з винайденням зброї – примножився мисливський здобуток. У результаті цього продуктивні сили виявились уже спроможними забезпечити первісні потреби

членів певної спільноти і навіть були в надлишку. Як наслідок – поступово втратилася необхідність полювання на собі подібних та виникла потреба пошуку спілкування з ними з метою взаємообміну надлишками вироблених продуктів.

Розділення скотарства і землеробства та виробництво заліза стали великими суспільними явищами, що прискорили активність продуктивних сил та суттєве піднесення продуктивності праці і як його наслідок – появу надлишку продукту, що потребував збуту (обміну). Первісні люди перестали вбачати в «чужинцях» лише мішені для полювання, роблячи перші кроки мирних контактів, шукаючи «партнерів» із торгівлі, товарообміну, заради чого необхідно було іноді подолати важкий і небезпечний шлях.

Епоха кам'яного віку позначилася початком перших торгових подорожей, формуванням перших «торгових» шляхів. Товарний обмін здійснювався не лише з довколишніми племенами у вигляді «дарообміну» при умові дружніх взаємин або «німого» при ворожих або напружених стосунках. На міжгромадському рівні подібні зв'язки сприяли і розвиткові престижної економіки, яка стимулювала соціальне розшарування в межах племені.

Потреба суспільства в кооперації праці, торговому обміні, гарантованому захисті від ворогів, зміцненні мирних відносин, у встановленні шлюбних зв'язків стали причиною того, що полювання на чужих перетворилося на їх поважання.

Незважаючи на торгові контакти, племінні групи вели досить закритий спосіб життя. Наскільки складним початково був цей процес налагодження цивілізованих стосунків між племенами, свідчать історичні факти, так би мовити, безконтактної торгівлі. Приклад безконтактної торгівлі купців з жителями Югри, розвиток яких знаходився на стадії дикості, наводить П. Полевой. Після довгого шляху засніженим степом подорожні зупиняються в потрібному місці і викладають свої товари. Залишаючи їх для огляду, купці повертаються до місця своєї стоянки. Якщо наступного ранку вони знаходять замість привезених товарів предмети обміну, залишених племенем: серед них соболі, білки і горностаї, то, задоволені таким обміном, беруть його негайно з собою та їдуть. Якщо ж ні, залишають його разом зі своїм привезеним товаром. Після надбавки до хутра купці забирають пропонуваній племенем обмін, залишаючи натомість свій товар. Причому все це відбувається без жодних візуальних або звукових контактів, так що приїжджі не знають людей, які ведуть з ними обмін [6, с. 146].

Регулярний дарообмін між різними племенами супроводжувався ситними бенкетами (зокрема, відомими в історії є «свинячі свята» у папуасів).

Спільність частування *гостя*, трапези взагалі й жертвопринесини проглядається через етимологічний зв'язок слів «жратва» і «жертва»; у найбільш ранній формі жертвопринесення буквально являє собою годівлю надприродних сил [1, с. 139]. У зв'язку з питанням про ідентифікацію гостинності як ритуалу підношення, жертвності варто згадати й те, що в багатьох народів обмін подарунками був елементом приймання гостя настільки ж обов'язковим, як частування. Жертвопринесення, таким чином, виявляється у самій серцевині сакрально-практичного змісту обряду гостинності.

Віддавна відоме (скептичним ставленням до нього) прислів'я «реклама – двигун торгівлі». Скепсис, однак, у цьому разі, вочевидь, невиправданий, оскільки торгівля – визначне явище соціальної культури – і насправді була й залишається рушієм прогресу

в мирних, сповнених доброзичливості відносинах народів і держав. Саме потреба в торгівлі, тобто налагодженні обміну продуктами виробництва, спонукала наших далеких предків докорінно переглянути ставлення до інших, «чужих» як до ворогів та віднаходити засоби і способи налаштування доброзичливих, довірливих, дружніх стосунків.

У результаті зусиль у цьому напрямі у суспільній свідомості тієї чи іншої спільноти відбувалися позитивні зрушення, зокрема перехід давніх греків від побоювання та ненависті до чужинців (*ксенофобії*) до системи заходів налагодження дружніх стосунків (*проксенія*). Поступово формувалася моральна настанова, згідно з якою слово «гість», яке спочатку в латинян означало «ворог», набуло прямо протилежного значення: *бажаний, очікуваний пришелець*.

У пізньому неоліті й у наступному за ним бронзовому столітті торговці продовжують проникати в незвідані сфери, прокладаючи перші шляхи на північ, роблячи перші спроби освоєння далеких околиць світу, відомим прадавнім жителям. Оскільки шлях цивілізації на північ прокладалися найосвіченішими народностями стародавнього світу – фінікійцями, етрусками, греками, римлянами – то і їхні шляхи мало чим відрізнялися від подібних спроб новітнього часу, які прокладали шляхи торгівлі та цивілізації всередину Африки або Азії. Прямуючи до берегів Балтійського моря західним, морським шляхом, торгівля трималася берегів, спираючись на прибережні колонії й факторії; прямуючи до того ж Балтійського моря через ліси та нетрі середньої Європи, торгівля йшла річками, крок за кроком, просуваючись і заглиблюючись усередину країни. Вивчення цих стародавніх торгових шляхів, з півдня Європи до балтійського прибережжя, дають можливість припустити, що й цими шляхами торгові каравани рухалися, спираючись на постійні становища, засновуючи на шляху щось подібне до торжків або складських місць, і завжди, більш або менш, спричиняючи цивілізаційний вплив на ту країну, якою пролягав торговий шлях.

Обмін товарами в землях, де вони були життєво необхідні, обіцяв успішні угоди і виправдовував тривалі та важкі поїздки. Так, з окремих караванних стежок поступово складається широка мережа торгових доріг, що охоплює великі на ті часи простори і ще задовго до початку писемної історії людства покриває всю Європу, Азію та Африку. Більш-менш цільно сформованим станом були купці, ті купці-воїни, які торгували з мечем в руках; вони-то, ймовірно, й поклали перші початки тісного зв'язку між слов'янськими та фінськими племенами на північному сході, того зв'язку, який називають торговим союзом, і які призвели згодом до злиття окремих слов'янських племен в одну загальну Русь. Стан (*сословие*) купців-воїнів вже й до IX ст. було, ймовірно, багатим, судячи з тих скарбів, які безсумнівно належать до того часу і які досі відкопують на всіх шляхах давньої торгівлі.

Зрозуміло, що в той далекий час, серед таких перешкод і небезпек, торгівля не могла існувати як виключно мирне заняття: військове ремесло було нероздільним з торгівлею. Торгова людина того часу, вирушаючи з товаром своїм до місця збуту, повинна була долати тисячі небезпек, готуватися до всіляких випадковостей. Вона йшла в небезпечне торгове плавання озброєною з голови до ніг, прийнявши свого роду застережні заходи проти нападу хижаків, які перешкоджали на її шляху до найбільш

важких місць, долаючи величезні труднощі, то розвантажуючи, то знову навантажуючи товаром свої човни, то переносячи їх через кам'яні гряди. Досягнувши, нарешті, бажаного місця збуту, після довгої й важкої мандри, купець вступав у торгові стосунки з племенем, продавав або міняв свій товар, і нерідко, звівши підсумки своїх оборотів, раптом спокушався можливістю легкої наживи і починав грабувати тих, із ким вчора торгував. Торг закінчувався грабунком і війною, або навпаки – війна нерідко приводила до встановлення мирних торговельних контактів і до прокладання нових торгових шляхів. Внаслідок цього особливого, виняткового становища торгівлі експедиція мала складатися з добірних людей, сміливих, відважних, на все готових молодців; о сміливішим і завзятішим був торговець, то краще він знав торгове ремесло, відважніше вирушав у небезпечну далечінь з твердою впевненістю у свою міць і молодечтво – тим і торгівля для нього була вдалішою, і збагачення відбувалося швидше й вірніше.

Мандрівні торговці вже в доісторичну епоху є посередниками культурного обміну – нового технічного і наукового досвіду – між віддаленими один від одного племенами. Зовсім не будучи дослідниками, намагаючись лише краще вести власні справи, вони стали землепрохідцями, володарями перших скромних знань про розподіл води і суші задовго до того, як перша людина підсумовувала і впорядковувала географічні знання.

Відомості про чужі країни тривалий час залишалися привілеєм вузького кола осіб, які з політичних та економічних міркувань зберігали їх у суворій таємниці, побоюючись заповзятливих конкурентів. Наприклад, болгари не допускали заповзятливих арабів до прямих контактів навіть із найближчими сусідами, представляючи їх то людоїдами, які пожирають мандрівників, то ненависниками усього чужоземного, які безпощадно вбивають кожного чужинця, який заїхав до них.

Гостинність у первіснообщинному суспільстві була своєрідним механізмом, що сприяв біологічному виживанню людини або відносній можливості виживання. Т. Захарова трактує її як первинний досвід становлення соціальних відносин і соціального спілкування, заснованого на прагматичній основі за формулою: *Do ut des* (лат.) (Даю, щоб ти дав. Даю, щоб одержати). Особливістю архаїчної стратегії гостинності був примітивний розрахунок на віддарювання. Але саме сподівання на дотримання зазначеної формули і втримання балансу інтересів поступово сприяло інтегруванню первісної людини в систему соціокультурних зв'язків [4].

Дарообмін у зв'язку з феноменом гостинності є характерним культурно-історичним стереотипом традиційного суспільства. Його було ґрунтовно досліджено французьким соціологом і антропологом М. Моссом (1872–1950) у праці «Нарис про дарунок. Форма і підстава обміну в архаїчних суспільствах», створеній на основі розмаїтого етнографічного матеріалу. Дарунок, зазначає вчений, є елементом обміну, який відбувається між окремими частинами первісних спільнот: не між особами, а між певними групами або їх лідерами. Така система дарування, на перший погляд начебто безкорислива, але позначена прихованою взаємною вигодою і соціальною нормованістю. Відтак дарообмін постає як усвідомлена сторонами економічна угода, яка з розвитком господарського побуту дедалі активніше ґрунтується на ідеї цінності та оцінці обмінюваних предметів [5].

Дарообмін є звичайним способом встановлення дружніх відносин або побратимства. Посилення міжгромадських контактів сприяло розвитку соціальних інститутів гостинності, побратимства тощо. Функціонування різних систем дарування як вид адекватного обміну й забезпечення соціокультурної рівноваги, еволюціонуючи, стало невід'ємним компонентом життєдіяльності усіх цивілізованих спільнот, фіксуючись у писаних та неписаних морально-етичних нормах. Щоправда, здавна поширена з-поміж східних слов'ян гостинна щедрість, дарування й віддарювання, готовність віддати людині «останню сорочку» є втіленням не лише моральної імперативності, а й ментальної щиросердості, вірної дружби та самовідданого побратимства. Крім традиційно народного обрання парубка за брата або побратима-оборонця, українська православна держава навіть закликала ворогуючі сторони до дружби і любові, до братотворіння [3, с. 459].

Тематика зв'язку гостинності з даром посідає помітне місце в давньогрецькій міфології та літературі. Слова «чужий», «гість» в античній Греції позначалися однаково – «ксенос». З цим терміном пов'язані слова: ксенофобія – страх перед чужинцями, первісно християнське ім'я Ксенія (у перекладі «іноземка») й новогрецьке Ксенофонт (той, хто говорить іноземними мовами) тощо. Ксеніями давні греки йменували дари, які пропонував господар гостям, бажаючи приємно погостювати в його домі. Облаштування помешкань дозволяло надавати гостям окремі кімнати і, щоб гості не відчували труднощів й незатишність на чужині, їм надалі надсилалися в подарунок продукти (ксенії).

Греки шанобливо ставилися до чужоземців, дотримуючись священних законів гостинності щодо гостей-чужинців. Ксенією (гостинною) називали Афіну як захисницю гостей. Одним з епітетів Зевса, який свідчив про його опікування чужоземцями, був Ксеній («що охороняє чужинців»).

Отже, звичай гостинності в умовах розкладу первіснообщинної формації набув вагомого значення універсального механізму в подоланні племінної замкненості та налагодження міжплемінних стосунків. Будучи єдиним засобом активізації торгівельних контактів, згодом він сприяв зміцненню соціально-економічних зв'язків між територіально віддаленими народами.

Як продукт соціокультурного розвитку феномен гостинності реалізується в процесі приймання гостя, застілля, обміну подарунками. Ці ритуали, будучи формами універсального обміну, пронизують усі сторони часопростору гостинності від доби архайки до наших днів.

Література:

1. Байбурун А. К. У истоков этикета / А. К. Байбурун, А. Л. Топорков. – Ленинград : Наука, 1990. – 168 с.
2. Громов Д. В. Гостеприимство как антропологическая категория / Д. В. Громов // Грамматика гостеприимства. – Москва : ИЭА РАН, 2015. – С. 11–35.
3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – Київ : Довіра, 2006. – 703 с.
4. Захарова Т. В. Сравнительно-сопоставительное лингвокультурологическое исследование концепта «гостеприимство» (на паремиилог.

матеріалі рус. і фр. яз.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Т. В. Захарова; [Юж.-Урал. гос. пед. ун-т]. – Екатеринбург, 2011. – 22 с. **5.** Мосс М. Очерк о даре. Форма и основание обмена в архаических обществах / М. Мосс // *Общества. Обмен. Личность.* – Москва : «Восточная литература» РАН, 1996. – С. 85–111. **6.** Полевой П. Очерки русской истории в памятниках быта : в 2-х томах. Т. I / П. Полевой. – Санкт-Петербург : Типография В. Денакова, 1879. – 177 с.